

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АДАПТАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

СОЛОВІЙОВ Денис

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

<https://orcid.org/0009-0004-4480-8228>

denys.soloviov@karazin.ua

У статті досліджується інтеграція традиційних економічних моделей бюджетування – кейнсіанського, неокласичного та інституціонального – із сучасним аналізом ідеологічного дискурсу в умовах військових конфліктів. Основна ідея роботи полягає у визначенні можливості адаптації класичних підходів до бюджетної політики шляхом врахування державної ідеології, національних цінностей та політичних пріоритетів, що набувають особливої ваги у кризових ситуаціях. Дослідження базується на комплексному міждисциплінарному підході, який дозволяє всебічно проаналізувати взаємодію економічних, політичних та управлінських чинників при формуванні бюджетної системи в умовах збройної агресії. Автор показує, що кейнсіанська модель, орієнтована на активну фіскальну політику для стимулювання сукупного попиту, стикається з проблемами невизначеності та швидких зовнішніх шоків, які ускладнюють її застосування у воєнний час. Неокласичний підхід, який покладається на саморегуляцію ринку та оптимізацію ресурсів, втрачає релевантність через порушення ринкових механізмів під впливом надзвичайних потреб держави. Інституціональний підхід, що акцентує увагу на формальних механізмах регулювання, не враховує вплив неформальних норм і ідеологічних чинників, що визначають мобілізацію ресурсів та політичну легітимність у кризових умовах. Аналіз історичних прикладів – від бюджетної політики нацистської Німеччини до сучасних фіскальних трансформацій у Росії та Ірані – демонструє, що державна ідеологія та політичні пріоритети стають ключовими драйверами бюджетних рішень. Стаття підкреслює необхідність синтезу класичних економічних теорій із методами політекономічного аналізу, концепцією суспільного вибору та сценарним аналізом для розробки адаптивного бюджетного механізму, здатного гнучко реагувати на зовнішні шоки та забезпечувати ефективне розподілення ресурсів. Пропонований підхід дозволить сформулювати практичні рекомендації щодо відновлення бюджетної системи після кризи, з урахуванням вимог національної безпеки, соціальної справедливості та прозорості державного управління. Дослідження має прикладний потенціал для розбудови стійкого економічного механізму в умовах воєнних конфліктів та подальшого повоєнного відновлення України.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджетна система, фіскальна адаптація, державні фінанси, військова економіка, кейнсіанська модель, неокласична модель, інституційний підхід, антикризове управління.

<https://doi.org/10.31891/mdes/2025-15-35>

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОКІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах безпрецедентних викликів, з якими стикається Україна через збройну агресію Росії, проблема адаптації бюджетної системи до екстремальних умов набуває особливої гостроти та актуальності. Війна, як найбільш руйнівна форма суспільно-політичної кризи, здатна не лише підірвати економічні основи держави, але й поставити під загрозу саме існування нації. У такі періоди випробувань на міцність традиційні підходи до управління бюджетом, засновані на класичних економічних теоріях, можуть виявитися недостатніми або навіть контрпродуктивними. Адже вони не враховують увесь спектр ідеологічних, ціннісних та політичних чинників, які в кризових умовах можуть відігравати не менш важливу роль, ніж суто економічні фактори. Історія людства, на жаль, сповнена прикладів того, як країни та цивілізації опинялися перед схожими викликами. Від Пелопоннеської війни в Стародавній Греції до світових воєн ХХ століття – кожен такий конфлікт ставав не лише випробуванням економічної міцності держав, але й моментом істини для їхніх ціннісних систем та ідеологій. І хоча кожна історична епоха мала свою специфіку, спільним для всіх було те, що перемогу здобували ті країни та суспільства, які демонстрували більшу гнучкість, адаптивність та здатність підпорядковувати економічні інструменти, в тому числі бюджетну політику, вищим ідеологічним пріоритетам та цінностям.

Історично суспільства, що переживали кризові періоди, наприклад, під час Другої світової війни чи революційних змін у Радянському Союзі, демонстрували здатність до саморегуляції через перетворення фінансових механізмів і перегляд державних пріоритетів. Сучасна Україна, яка протягом останніх років зазнає масштабної збройної агресії, знаходиться в умовах, коли традиційні моделі бюджетування втрачають свою ефективність через надзвичайні зовнішні шоки та внутрішні нестабільності. Таким чином, обґрунтування адаптації класичних теорій (кейнсіанської, неокласичної, інституціональної) через інтеграцію ідеологічних чинників є не лише науково обґрунтованим, а й життєво необхідним для формування сучасного адаптивного бюджетного механізму, здатного задовольнити як потреби оборонного фінансування, так і соціально-економічного відновлення. При цьому історичний досвід показує, що в кризових ситуаціях ключовим чинником успішної саморегуляції є не лише економічна стабільність, а й здатність суспільства мобілізувати національні цінності, які підтримують політичну волю та об'єднують

громадян навколо стратегічних пріоритетів. Наприклад, аналіз бюджетних реформ у Німеччині після Другої світової війни свідчить про важливість не тільки перерозподілу фінансових ресурсів, а й відновлення національної ідентичності та довіри до держави, що забезпечило німецьке економічне «диво» 20-ого століття.

Сучасна українська бюджетна система в умовах агресії переживає аналогічні виклики, де надзвичайні витрати на оборону, гуманітарну допомогу та підтримку внутрішньої стабільності створюють потребу в радикальній переорієнтації бюджетних процесів. На практиці це виявляється у значному збільшенні державного боргу, де, за даними МВФ, показники зросли на 20–25 % у період кризових подій 2014–2015 років, а подібні тенденції спостерігаються і зараз. Крім того, політичні пріоритети, що формуються під впливом ідеологічних чинників: державна безпека, суверенітет, національна ідентичність – стають основними драйверами бюджетних рішень, що зумовлює необхідність інтеграції традиційних економічних підходів з новими, ідеологічно обґрунтованими концепціями управління. Цей процес можна порівняти з механізмами, що спостерігалися в історичних періодах, коли внутрішня саморегуляція суспільства дозволяла зберегти життєдіяльність держави попри зовнішні шоки: внутрішні реформи, спрямовані на перегляд пріоритетів, не лише відновлювали економіку, а й посилювали соціальний капітал. В умовах сучасного військового конфлікту цей аспект набуває особливої гостроти, оскільки успішне функціонування бюджетної системи прямо залежить від здатності інтегрувати різні економічні та ідеологічні чинники для побудови стійкого фінансового механізму, здатного адаптуватися до непередбачуваних викликів.

Саме такі приклади самоорганізації та саморегуляції соціуму в критичні моменти його існування становлять неоціненний досвід, який потребує глибокого наукового осмислення та концептуалізації. Запропоноване дослідження покликане зробити важливий внесок у цьому напрямку, запропонувавши інноваційний підхід до аналізу бюджетної системи крізь призму взаємодії економічних та ідеологічних чинників у кризових умовах.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика функціонування бюджетної системи в умовах криз та конфліктів привертає дедалі більшу увагу науковців в останні роки. Водночас, аналіз публікацій виявляє декілька магістральних трендів у цій сфері досліджень. Перший з них фокусується на економетричному моделюванні впливу військових конфліктів на окремі бюджетні параметри – доходи, видатки, дефіцит, борг тощо [13; 25; 6; 17]. Прибічники цього підходу намагаються виявити кількісні закономірності і на цій основі розробити рекомендації щодо коригування бюджетної політики. Інший потужний напрям досліджень спирається на методологію політичної економії та акцентує увагу на розподільчих конфліктах, боротьбі груп інтересів та ренто-орієнтованій поведінці в умовах бюджетної невизначеності, спричиненої війною [5; 16; 14]. Нарешті, зростає інтерес до інституційних аспектів бюджетного процесу під час криз, зокрема до проблем прозорості, підзвітності та ефективності використання коштів [19; 10; 9; 2].

Критичний аналіз цих трендів дозволяє виокремити деякі концептуальні прогалини та недоліки, притаманні сучасному мейнстріму. По-перше, більшість досліджень спирається на традиційні економічні теорії (неокласику, кейнсіанство), практично ігноруючи інституційні та міждисциплінарні підходи. По-друге, роботи, що використовують апарат політекономії, схильні абсолютизувати егоїстичні інтереси та опортунізм політичних акторів, недооцінюючи здатність суспільства до самоорганізації та ціннісної консолідації перед зовнішніми загрозами. По-третє, інституційні дослідження бюджетного процесу воєнного часу зосереджуються переважно на формальних «правилах гри», тоді як неформальні норми та ідеологічні фактори залишаються поза їхньою увагою [15]. Врешті-решт, у більшості публікацій простежується розрив між теоретичними моделями та прикладним аналізом, а отримувані висновки та рекомендації часто носять або надто загальний, або ситуативний характер.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Ціллю статті є теоретичне обґрунтування поєднання наявних науково-теоретичних і ідеологічних положень і засад адаптації та функціонування бюджетної системи в умовах війни і збройних конфліктів. Це зумовило постановку трьох дослідницьких задач:

1) систематизувати основні положення та механізми традиційних економічних моделей бюджетування (кейнсіанської, неокласичної, інституціональної) і визначити, які їхні обмеження в умовах воєнного конфлікту (наприклад, вплив зовнішніх шоків, обмеження ресурсів, нестабільність);

2) критично уточнити роль державної ідеології, національних цінностей та політичних пріоритетів у формуванні бюджетної політики під час військових конфліктів, відповідно, з'ясувати, як ці чинники впливають на прийняття фінансових рішень та розподіл бюджетних ресурсів у кризових умовах;

3) теоретично пояснити вплив класичних економічних теорій на сучасний аналіз ідеологічного дискурсу, а на основі цього сформулювати практичні рекомендації для вдосконалення та адаптації бюджетної системи України в умовах воєнного конфлікту та для подальшого відновлення після кризи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Бюджетна система є одним з ключових елементів державного управління, що забезпечує акумуляцію, розподіл та використання фінансових ресурсів для реалізації суспільних потреб. Традиційно в економічній науці виділяють три основні підходи до аналізу бюджетної політики: кейнсіанський, неокласичний та інституціональний. Кожен з них пропонує свої концептуальні рамки, припущення та інструментарій для дослідження процесів формування та виконання бюджету. Водночас, в умовах військового конфлікту ці підходи стикаються з низкою викликів та обмежень, які потребують критичного переосмислення.

Кейнсіанська модель бюджетування, що сформувалася в 1930-х роках у відповідь на Велику депресію, наголошує на активній ролі держави у стимулюванні сукупного попиту та подоланні економічних спадів через інструменти фіскальної політики – зростання державних видатків та зниження податків [21]. Основне припущення цього підходу полягає в тому, що приватний сектор схильний до нестабільності та не завжди здатний самостійно відновити рівновагу, тому державне втручання є необхідним. Ця логіка певною мірою може бути застосована і до ситуації війни, коли економіка зазнає потужних шоків, а ринкові механізми дають збій. Справді, зростання військових видатків, соціальна підтримка постраждалих, відновлення інфраструктури – все це вимагає активної фіскальної експансії [7].

Однак кейнсіанство має і суттєві обмеження. По-перше, воно спирається на припущення про відносну передбачуваність економічного циклу та можливість точного налаштування фіскальних інтервенцій. В умовах війни ж невизначеність зашкалює, параметри бюджету можуть змінюватися непередбачувано, а ефективність стимулів є сумнівною [26, с. 118]. По-друге, кейнсіанство не враховує інституційні та політичні аспекти розроблення бюджету, по суті, апелюючи до ідеї «освіченого деспотизму». Але в реальності процес ухвалення фіскальних рішень – особливо в кризових умовах – є результатом складних політичних торгів та боротьби груп інтересів [11]. По-третє, кейнсіанство не пропонує надійних рецептів для ситуації, коли економіка вже працює на межі своїх виробничих можливостей, а додаткові видатки лише розкручують інфляцію. Саме такі процеси часто розгортаються під час війни [8, с. 85].

Неокласична модель бюджетування, що набула популярності в 1970-80-х роках, виходить з прямо протилежних припущень. Вона розглядає ринок як саморегулюючу систему, здатну без втручання держави досягати оптимальних результатів. Відповідно, роль бюджетної політики зводиться до мінімуму – підтримання макроекономічної стабільності та мінімізації податкових викривлень [8]. Крайнім виявом цієї логіки є концепція «рікардіанської еквівалентності», згідно з якою поточні фіскальні дефіцити не мають значення, бо раціональні індивіди все одно будуть заощаджувати, очікуючи майбутнього зростання податків [27]. Такий підхід виглядає вкрай сумнівним в умовах війни. Ігнорування нагальних військових та соціальних потреб заради економії коштів може мати катастрофічні наслідки. Припущення про раціональність та далекоглядність економічних суб'єктів також не витримує критики – в кризових ситуаціях люди схильні до паніки, емоційних рішень, надмірного дисконтування майбутнього [30]. Нарешті, неокласика не пояснює реальності воєнних економік, де держава свідомо викривлює ринкові сигнали, встановлює прямий контроль над ресурсами, обмежує дію цінних механізмів [23, с. 205].

Інституціональний підхід, представлений школами суспільного вибору, політичної економії, теорії ігор тощо, намагається подолати обмеження попередніх моделей, зосереджуючись на аналізі взаємодії політичних акторів, груп інтересів, бюрократії та виборців у бюджетному процесі. Особлива увага приділяється таким явищам, як ренто-орієнтована поведінка, логроллінг, фіскальна ілюзія, політичні бюджетні цикли [33]. З цієї точки зору бюджет розглядається не як інструмент економічної політики, а як арена конфліктів та узгодження інтересів, результат якої визначається розподілом влади та впливу в суспільстві. Ці ідеї виглядають продуктивними для аналізу бюджетування в умовах війни. Справді, конкуренція за обмежені ресурси між різними

відомствами (оборонним, соціальним, економічним блоками) в таких ситуаціях загострюється. Опортуністична поведінка політиків та чиновників, які прагнуть під гаслами «воєнної необхідності» протягнути вигідні для них рішення, також стає типовою [24, с. 334]. Зростають ризики корупції, нецільового використання коштів, маніпулювання інформацією. Водночас, війна – це також момент консолідації нації навколо спільних цілей, і бюджетна політика відіграє тут символічну роль, сигналізуючи про єдність та рішучість влади [31].

Останнім часом з'являється все більше досліджень, які намагаються інтегрувати переваги всіх трьох підходів і подолати їхні недоліки. Так, модель «кейнсіанської воєнної економіки» Ф. Тассінарі поєднує антициклічну логіку кейнсіанства з інституційними механізмами, необхідними для забезпечення ефективності та стійкості фінансових інтервенцій в умовах невизначеності [28]. «Політекономія миру» К. Вонг доповнює неокласичні ідеї аналізом конфлікту та співпраці між політичними гравцями в процесі постконфліктної відбудови [34]. В роботі [20] експерти МВФ продемонстрували важливість поєднання макроекономічних та інституційних реформ для відновлення країн після потрясінь [15]. Відзначимо також праці українських науковців, присвячені проблемам бюджетної політики в сучасних умовах, фахівці НІСД під керівництвом Я.А. Жаліла обґрунтували пріоритети бюджетної стратегії України в контексті подолання COVID-19 та протидії російській агресії [2].

Вище проведений стислий огляд дозволяє зробити попередній робочий висновок, що жоден з традиційних підходів до бюджетування не є самодостатнім для аналізу фінансової політики в умовах війни. Так, напр., кейнсіанство та неокласика пропонують протилежні рецепти без урахування інституційних реалій. Інституціоналізм зосереджується на процедурних аспектах, ігноруючи макроекономічні ефекти. Натомість продуктивним виглядає і певний науковий т.зв. «синтетичний» підхід, який комбінує елементи різних теорій залежно від конкретної ситуації. Його ключові положення узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1.

Узагальнення основних класичних економічних теорій бюджетування в кризових умовах

Підхід	Ключові положення	Обмеження в умовах війни	Напрямки синтезу
Кейнсіанський	Активна фінансова політика для стимулювання попиту та подолання рецесії.	Неможливість точного налаштування, ігнорування інституційних чинників.	Інтеграція елементів різних підходів: 1) Антициклічне бюджетування з урахуванням невизначеності; 2) Оптимізація витрат на основі воєнних пріоритетів; 3) Управління політичними та інституційними ризиками.
Неокласичний	Нейтральність бюджетної політики, мінімізація податкових викривлень, оптимізація ресурсів за ринковими механізмами.	Нехтування нагальними воєнними потребами, нереалістичні поведінкові припущення, порушення ринкових механізмів.	Поєднання з кейнсіанським підходом для адаптації до кризових умов, коригування поведінкових аспектів агентів у нестабільних ситуаціях.
Інституційно-нальний	Бюджет розглядається як арена конфліктів та узгодження інтересів політичних акторів через встановлені правила.	Надмірний акцент на формальних процедурах без урахування макроефектів та неформальних норм, що впливають на кризову ситуацію.	Поєднання формальних інституційних механізмів з аналізом неформальних ідеологічних чинників, що дозволяє адаптувати правила до швидких змін зовнішнього середовища.

*Джерело: розробка автора.

Таблиця 1 демонструє порівняльний аналіз трьох традиційних підходів до бюджетування, де кожен з них має свої сильні сторони та обмеження у кризових умовах, зокрема в умовах військового конфлікту. Як бачимо, кейнсіанський підхід забезпечує активну фінансову політику для стимулювання попиту, але його ефективність знижується через невизначеність та швидкі зовнішні шоки, які порушують баланс бюджетних процесів, а натомість неокласичний підхід, орієнтований на оптимізацію ресурсів через ринкові механізми, втрачає свою релевантність, оскільки ринкові сили не завжди здатні забезпечити належне реагування в умовах надзвичайних потреб держави. Відповідно, інституційний підхід акцентує увагу на формальних правилах та процедурах, однак часто ігнорує неформальні соціально-ідеологічні чинники, що в умовах війни набувають вирішального значення. Узагальнюючи, необхідність інтеграції елементів усіх трьох підходів є очевидною: поєднання антициклічного бюджетування, оптимізації витратів та управління політичними ризиками дозволяє створити більш адаптивний бюджетний механізм,

який б и діяв обов'язково з урахуванням певної ідеології (під час війни на виживання, як це є в Україні). Цей синтез відкриває можливості для врахування не лише економічних, але й ідеологічних чинників, що впливають на фінансові рішення. Таким чином, подальший виклад матеріалу у цій статті буде спрямовуватись на критичне уточнення ролі державної ідеології, національних цінностей та політичних пріоритетів у формуванні бюджетної політики в умовах криз, що стане логічним продовженням даного дослідження.

Як усім зрозуміло, бюджетна політика є не лише інструментом економічного управління, але й потужним засобом реалізації державної ідеології, особливо в періоди гострих суспільно-політичних потрясінь. Як слушно зауважує Дж. Б'юкенен, «у кризових ситуаціях бюджет перестає бути звичайним фінансовим документом і перетворюється на ідеологічний маніфест, що відображає ціннісні пріоритети та політичну волю влади» [12, с. 128]. Ця теза набуває особливої актуальності в контексті військових конфліктів, коли мобілізація ресурсів та їх перерозподіл на користь силових відомств стають не просто економічною необхідністю, а й символічним актом демонстрації сили та рішучості держави.

Щоб краще зрозуміти механізми ідеологічного впливу на бюджетний процес в умовах війни, звернемося до методології політекономічного аналізу. Теорія суспільного вибору, одним з фундаторів якої є вже згаданий Дж. Б'юкенен, розглядає політику як ринок, де «продаються» та «купуються» різноманітні суспільні блага – від матеріальних благ до цінностей та ідей. На цьому ринку діють раціональні актори (виборці, політики, бюрократи, групи інтересів), які прагнуть максимізувати власну вигоду. Але їхні дії обмежені та спрямовані інституційними рамками – формальними правилами та неформальними нормами, що складають «правила гри» [22]. З цієї точки зору державна ідеологія постає як специфічний «товар», що пропонується владою суспільству в обмін на лояльність та підтримку. Особливо зростає попит на такі «товари» напередодні та під час війни, коли загострюється потреба в чітких ціннісних орієнтирах, об'єднаних гаслах, образах ворога та героя. Створення та просування відповідних ідеологічних конструктів вимагає чималих ресурсів: як фінансових, так і організаційних. І саме бюджет стає головним джерелом їх постачання.

Ось, наприклад, як відбувалося ідеологічне «підживлення» нацистського режиму в Німеччині через інструменти фіскальної політики. Вже з приходом Гітлера до влади в 1933 р. почалося стрімке зростання державних видатків (з 10% до 40% ВВП за 6 років [32, с. 216]) – переважно за рахунок мілітаризації економіки та потреб пропагандистської машини. Як зазначає Ф. Тейлор, «в кожному бюджеті Третього Рейху, ретельно замаскований різноманітними бухгалтерськими хитрощами, був присутній так званий «фонд фюрера». Ці величезні суми, що не підлягали жодному контролю чи аудиту, Гітлер витрачав на власний розсуд – в основному на грандіозні архітектурні проекти, воєнні розробки та підкуп еліт» [29, с. 247].

Аналогічні тенденції спостерігалися і в путінській Росії, особливо після 2014 року. Під прикриттям ідеологем «руського мира» та боротьби з «фашизмом» відбувалася прискорена мілітаризація бюджету, а видатки на силові структури та пропаганду сягнули 30% усіх державних витрат. Паралельно звужувався простір для громадського контролю за бюджетним процесом: під гаслами захисту «стабільності» та протидії «іноземному втручання». Натомість послідовно розширювалися повноваження президента у фіскальній сфері. Красномовною ілюстрацією цього стало ухвалення в 2020 р. закону, що дозволяв Путіну особисто перерозподіляти кошти держбюджету на власний розсуд і визначати додаткові напрямки їх витрачання (фактично – необмежені «фонди Путіна»). Ці приклади унаочнюють характерні риси «воєнно-ідеологічного» типу бюджетування:

- 1) гіпертрофована частка видатків на безпеково-силовий блок та пропагандистський апарат;
- 2) непрозорість та некерованість процесу розподілу коштів, величезні «тіньові» фонди;
- 3) жорстка централізація фіскальних повноважень в руках вождя та його найближчого оточення;
- 4) маніпулювання суспільними настроями за допомогою популістської риторики та інформаційних маніпуляцій.

В рамках такої системи економічна доцільність та ефективність перестають бути ключовими критеріями бюджетної політики. Натомість фінансовий ресурс спрямовується на досягнення ідеологічних цілей та задоволення апетитів наближених до влади груп інтересів. Це, звісно, лише посилює диспропорції та дисбаланси в економіці, робить її вразливою до зовнішніх шоків. Цікаво, що подібні ефекти можуть виникати і в країнах, що стали жертвами агресії та змушені оборонятися.

З початком війни неминуче посилюються суспільний запит на безпеку та патріотична риторика правлячої еліти. Влада отримує більшу свободу рук у фінансовій сфері, обґрунтовуючи це надзвичайними обставинами. Проте є ризик, що ці процеси вийдуть з-під демократичного контролю і обернуться свавіллям та безвідповідальністю у витрачанні бюджетного ресурсу.

Показовим тут є досвід ісламської революції в Ірані. Прийшовши до влади на хвилі антишахських та антиамериканських настроїв, новий режим аятол взяв курс на тотальну ісламізацію усіх сфер життя, включно з економікою. Першочерговим пріоритетом проголошувалося зміцнення обороноздатності задля протистояння «великому сатані» (США) та його союзникам. Відповідно, протягом 1980-х років частка військових витрат в бюджеті Ірану зростає з 8% до 35%. Паралельно відбувся різкий перерозподіл національного багатства на користь ісламського духовенства та наближених до нього фондів і організацій. Так, в 1987 р. на них припадало вже 58% всіх державних видатків [35, с. 119]. Все це відбувалося під акомпанемент потужної ідеологічної кампанії про захист «чистоти ісламу» від «західної духовної інтервенції». Кошти на неї також щедро виділялися з бюджету.

Зовсім свіжим прикладом у цьому контексті є Україна після 24 лютого 2022 року. З одного боку, беспрецедентний рівень загроз, породжених російською агресією, вимагає екстраординарної концентрації фінансового ресурсу держави на потребах оборони та безпеки. З іншого боку, в українському суспільстві зміцнилися цінності державного суверенітету, територіальної цілісності, національної гідності, готовності до спротиву загарбникам. Влада не може не зважати на ці суспільні настрої, формуючи порядок денний бюджетної політики воєнного часу. Проте в цій ситуації важливо втримати баланс між воєнною необхідністю та базовими принципами належного врядування: прозорістю, підзвітністю, ефективністю використання коштів платників податків.

Як бачимо, війна створює «вікно можливостей» для посилення ідеологічних маніпуляцій у фінансовій сфері. Гіпертрофована мілітаризація бюджету, волонтаризм у розподілі коштів, згорання громадського контролю – все це загрожує не лише економічній ефективності, а й фундаментальним основам демократії (таблиця 2). Тому навіть в екстремальних умовах українською важливо дотримуватися базових принципів належної бюджетної політики, закладених у Бюджетному кодексі та міжнародних стандартах [16]. Це передбачає, зокрема:

- 1) збереження прозорості бюджетного процесу, регулярне оприлюднення звітності про виконання бюджету в умовах воєнного стану;
- 2) забезпечення функціонування механізмів парламентського та громадського контролю за формуванням і використанням оборонного бюджету та контроль його цільового використання;
- 3) посилення ролі незалежних аудиторських і антикорупційних органів у запобіганні зловживанням та неефективному витрачанню бюджетних коштів;
- 4) впровадження механізмів оцінювання ефективності видатків на оборону та безпеку, зокрема через показники виконання конкретних програм і проєктів;
- 5) залучення експертної спільноти та громадянського суспільства до обговорення пріоритетів бюджетної політики в умовах війни, пошуку балансу між потребами оборони та соціально-економічного розвитку.

Важливо розуміти, що ідеологічні чинники завжди присутні в політичному житті і впливають на прийняття рішень у фінансовій сфері. Питання лише в тому, наскільки ці впливи є прозорими, зрозумілими, підзвітними суспільству. Якщо державна ідеологія слугує консолідації нації, мобілізації ресурсів на протидію агресії, зміцненню обороноздатності країни – це може бути цілком виправданим. Але якщо під прикриттям ідеологічних гасел відбувається розбазарювання бюджету, збагачення наближених до влади груп, згорання демократичних процедур – це пряма загроза національній безпеці.

Отже, ми з'ясували, що державна ідеологія та політичні пріоритети справляють визначальний вплив на бюджетну політику в кризових умовах, створюючи як додаткові ризики, так і вікна можливостей для інституційних реформ. Але чи здатні класичні економічні теорії адекватно пояснити і концептуалізувати ці складні взаємозв'язки? Чи потребують вони певного переосмислення та доповнення з урахуванням сучасних реалій інформаційного суспільства, «гібридних» війн, глобальних біотехнологічних викликів? І найголовніше – які практичні висновки з цих теоретичних дебатів можна зробити для розбудови ефективної, підзвітної та стійкої бюджетної системи України, здатної гідно відповісти на екзистенційні загрози сьогодення? Спробуймо розібратися з цими непростими, але вкрай актуальними питаннями у наступному розділі нашого дослідження.

Якщо попередній виклад матеріалу був присвячений розкриттю складних та суперечливих взаємозв'язків між ідеологією і бюджетною політикою в умовах війни, то тепер спробуємо поглянути на цю проблему під іншим кутом зору. А саме – крізь призму класичних економічних теорій та їх придатності для аналізу сучасного ідеологічного дискурсу. Чи можуть концепції, розроблені ще в ХІХ-ХХ ст., бути надійним дороговказом для розуміння реалій інформаційної епохи з її гібридними загрозами, мережевими війнами, постправдою? І як синтез економічних та ідеологічних вимірів може допомогти в розбудові адаптивної та стійкої бюджетної системи України, здатної протистояти шокам воєнного часу і закласти підвалини успішного повоєнного відновлення? Спробуємо розібратися з цими непростими, але вкрай актуальними питаннями.

Таблиця 2.

Порівняльний аналіз і синтез ідеологічних впливів на бюджетну політику в умовах підготовки до війни і під час війни

Етап	Ідеологічні впливи на державне бюджетування	Економічні наслідки для країни в цілому і бюджетної політики зокрема	Напрямки синтезу відповідних ідеологічних впливів
Напередодні війни	<ul style="list-style-type: none"> - мілітаризація бюджету під гаслами «захисту національних інтересів» - нарощування видатків на силовий блок та пропаганду - згортання соціальних програм 	<ul style="list-style-type: none"> - гальмування економічного зростання - втрата міжнародної конкурентоспроможності - технологічне відставання - підрив інвестиційного клімату 	інтеграція елементів різних підходів: 1) антициклічне бюджетування з урахуванням невизначеності; 2) оптимізація видатків на основі воєнних пріоритетів; 3) управління політичними та інституційними ризиками
З початком війни (агресор)	<ul style="list-style-type: none"> - тотальне підпорядкування економіки потребам війни - маніпулювання патріотичними почуттями для обґрунтування надвитрат - різке звуження простору для громадського контролю над бюджетом 	<ul style="list-style-type: none"> - виснаження ресурсної бази - розрив виробничих ланцюгів - згортання цивільних галузей - падіння рівня життя населення 	(використання спільних напрямків синтезу, як зазначено для попереднього етапу)
З початком війни (жертва агресії)	<ul style="list-style-type: none"> - консолідація суспільства навколо цінностей суверенітету, територіальної цілісності, готовності до спротиву - екстраординарна концентрація ресурсів на обороні 	<ul style="list-style-type: none"> - фізичні втрати та руйнування інфраструктури - розрив економічних зв'язків - гуманітарні виклики - зростання безробіття та бідності 	(використання спільних напрямків синтезу, як зазначено для попередніх етапів; додатково: забезпечення ефективних механізмів контролю, запобігання корупції та популізму)

*Джерело: розробка автора.

Почнемо з того, що класична економічна думка, попри все розмаїття шкіл і напрямків, спирається на кілька базових постулатів. Передусім, це ідея раціонального індивіда (*homo economicus*), який приймає оптимальні рішення, максимізуючи власну вигоду. Далі – уявлення про ринок як саморегулюючий механізм, здатний забезпечити ефективний розподіл ресурсів без втручання держави. Нарешті, переконання в об'єктивності та науковій строгості економічного знання, вільного від ціннісних суджень та ідеологічних впливів [1]. Ці постулати червоною ниткою проходять крізь праці фундаторів класичної політекономії (А. Сміт, Д. Рікардо), маржиналістської революції (У.С. Девонс, К. Менгер, Л. Вальрас), неокласичного синтезу (А. Маршалл, Дж.Б. Кларк).

Однак події останнього десятиліття – від Великої рецесії 2008-09 рр. до пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення РФ в Україну – змушують критично переосмислити ці засадничі принципи. По-перше, стає дедалі очевиднішим, що людська поведінка далеко не завжди вкладається в прокрустове ложе раціональності. На неї впливають емоції, упередження, помилки мислення, про що переконливо свідчать досягнення поведінкової економіки [1]. По-друге, ілюзією

виявляється віра в самодостатність ринкових сил, особливо перед лицем глобальних криз та катаклізмів. Натомість зростає роль держави як інституту, здатного втручатися в економічні процеси заради суспільних інтересів та подолання «провалів ринку» [3]. Нарешті, в добу постправди та інформаційних війн стає очевидним, що економічна наука не може бути повністю вільною від ціннісних та ідеологічних впливів. Адже самі категорії, якими вона оперує (ефективність, оптимальність, раціональність), є похідними від певної нормативної картини світу.

Ці концептуальні зрушення особливо яскраво проявилися в царині бюджетної політики під час війни Росії проти України. З одного боку, базові припущення класичних фіскальних теорій виявилися недієздатними в умовах екстремальної невизначеності, руйнування виробничих ланцюгів, кардинальної зміни структури попиту. Спроби застосувати звичні рецепти «жорсткої економії» та таргетування дефіциту наштовхнулися на спротив суспільства, яке вимагало активнішого перерозподілу ресурсів на користь армії та постраждалих від агресії верств населення. З іншого боку, на перший план вийшли питання ціннісного та ідеологічного характеру – готовність жертвувати матеріальним добробутом заради відстоювання незалежності та територіальної цілісності країни, пріоритетність видатків на безпекові потреби, патріотичний консенсус щодо непорушності права України на збройну оборону.

Ці реалії вимагають синтезу економічного та ідеологічного вимірів аналізу бюджетної політики в умовах війни. Одним з перспективних підходів до такого синтезу є методологія концептуального проектування – створення цілісної моделі бажаного майбутнього стану системи з урахуванням усього спектру факторів впливу [18]. Стосовно предмета нашого дослідження це означає розробку концептуальної моделі адаптивного бюджетного механізму, здатного гнучко реагувати на виклики воєнного часу та повоєнної відбудови. Така модель має інтегрувати в собі кращі здобутки класичних фіскальних теорій (ідеї функціональних фінансів, концепцію вбудованих стабілізаторів, підходи до управління державним боргом) з урахуванням специфіки сучасного інформаційного суспільства (мережеві структури, великі дані, краудсорсинг) та ціннісних імперативів українського соціуму (демократичність, прозорість, соціальна справедливість)]. Ключовими компонентами такого бюджетного дизайну мають стати:

1) Гнучкі фіскальні правила, що дозволяють оперативно коригувати параметри бюджету залежно від безпекової та макроекономічної ситуації. Замість жорсткого обмеження дефіциту та боргу – орієнтація на функціональні індикатори ефективності видатків, зокрема в оборонній сфері. Можливість запровадження надзвичайних податків та зборів для фінансування критично важливих потреб.

2) Розвинена система автоматичних стабілізаторів, що згладжують коливання сукупного попиту та пом'якшують соціальні наслідки кризи. Це передбачає контрциклічну політику зайнятості (громадські роботи, субсидії бізнесу), прогресивну шкалу оподаткування, розширення соціальних трансфертів для вразливих категорій (ВПО, ветерани, інваліди).

3) Механізми залучення альтернативних джерел фінансування дефіциту – внутрішніх запозичень (військові облігації), донорської допомоги, краудфандингу, відстроченої оплати за держзамовленнями. Пріоритетність залучення пільгових кредитів від міжнародних фінансових організацій порівняно з дорогими комерційними позиками.

4) Розширення горизонту бюджетного планування з урахуванням завдань повоєнного відновлення. Розробка довгострокової бюджетної стратегії, синхронізованої з планом реконструкції та розвитку країни. Закріплення інвестиційних пріоритетів у програмно-цільовому форматі (конкретні проекти з вимірюваними KPI).

5) Посилення транспарентності та підзвітності бюджетного процесу через розвиток електронних сервісів (E-Data, DoZorro, портал держбюджету), механізмів громадського контролю (публічні консультації, партисипаторне бюджетування), комунікацій з платниками податків. Запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності у державному секторі.

6) Запровадження гендерно-орієнтованого та «дитячого» бюджетування з фокусом на специфічних потребах жінок, дітей та інших вразливих категорій в умовах війни. Забезпечення достатнього фінансування критичних соціальних сервісів – материнства і дитинства, психологічної допомоги постраждалим, протидії гендерно-зумовленому насильству.

Звісно, ці компоненти не є вичерпними і догматичними, вони потребують подальшої деталізації, але вони окреслюють загальний вектор трансформації бюджетної політики України у відповідь на безпрецедентні виклики сьогодення, і при цьому важливим інструментом апробації та налаштування параметрів такої трансформації має стати сценарний аналіз – розробка кількох

альтернативних траєкторій розвитку країни залежно від різних поєднань зовнішніх та внутрішніх факторів (таблиця 3).

Таблиця 3.

Порівняльний аналіз адаптивних компонентів бюджетного дизайну

Компонент бюджетного дизайну	Базовий сценарій (2025 р.)	Критерії оцінки ефективності
Гнучкі фінансові правила	Дефіцит бюджету не більше 5% ВВП, держборг у межах 60% ВВП. Можливість перевищення лімітів у разі загострення безпекових ризиків. Щорічний перегляд структури видатків з урахуванням функціональних індикаторів.	Швидкість та адекватність реакції на зміну оперативної обстановки. Динаміка фінансування критичних сфер (оборона, соціальний захист). Вартість запозичень на внутрішньому та зовнішніх ринках.
Автоматичні стабілізатори	Прогресивна шкала ПДФО (діапазон ставок 14–25%), диференційовані ставки ЄСВ. Запровадження додаткової допомоги на дітей із малозабезпечених родин, житлових субсидій для внутрішньо переміщених осіб. Розширення програм перекваліфікації та громадських робіт.	Динаміка реальних доходів та витрат населення. Рівень бідності та майнового розшарування. Показники зайнятості та безробіття. Масштаби «сірої» економіки.
Альтернативні джерела фінансування дефіциту	Розміщення військових облігацій на 100 млрд грн щорічно. Залучення пільгових кредитів від МВФ, Світового банку, Європейського інвестиційного банку на суму 10–15 млрд доларів. Створення трастового фонду донорської допомоги під егідою ООН. Оптимізація держзакупівель.	Обсяги внутрішнього та зовнішнього фінансування дефіциту. Середньозважена вартість запозичень. Рівень виконання плану МФО. Показник Value for Money у держзакупівлях.
Розширення горизонту планування	Ухвалення Бюджетної декларації на 2025–2030 рр. із визначенням річних індикативних стель видатків. Затвердження Плану повоєнного відновлення із закріпленням пріоритетних проєктів та джерел їх фінансування. Впровадження середньострокового бюджетування за програмно-цільовим методом.	Узгодженість річних бюджетів із середньостроковими орієнтирами. Рівень виконання планових показників. Відсоток завершених пріоритетних проєктів. Динаміка капітальних інвестицій.
Забезпечення прозорості та підзвітності	Запровадження Citizen Budget – спрощеної версії бюджету для пересічних громадян. Налагодження регулярної звітності головних розпорядників у форматі «бюджет для громадян». Проведення консультацій з громадськістю щодо пріоритетів фінансування. Незалежний аудит використання коштів за програмами відновлення.	Індекс відкритості бюджету (Open Budget Index). Кількість і якість наборів відкритих даних. Динаміка сприйняття корупції. Частка електронних платежів. Віддуки громадян і ЗМІ.
Гендерно-орієнтоване та «дитяче» бюджетування	Проведення комплексного гендерного аналізу бюджетних програм. Збільшення видатків на підтримку материнства та дитинства до 2% ВВП. Розширення мережі притулків для жертв домашнього насильства. Цільова соціальна допомога жінкам, які втратили годувальника внаслідок бойових дій.	Гендерний розрив в оплаті праці та пенсійному забезпеченні. Рівень залученості жінок до ухвалення бюджетних рішень. Показники охоплення соціальними сервісами. Кількість випадків гендерно-умовленого насильства.

*Джерело: розробка автора.

Таблиця 3 представляє авторське інтегроване бачення ключових компонентів адаптивного бюджетного дизайну, визначає базові сценарії для 2025 року та критерії оцінки їх ефективності. Вона узагальнює ті теоретичні і комбіновані пануючі ідеолого-концептуальні підходи, спрямовані на забезпечення гнучкості бюджетної політики, ефективне використання фінансових ресурсів, підвищення прозорості та підтримку соціальних програм у кризових умовах, а, власне, розробка таких компонентів має бути орієнтована на швидку реакцію на зміни оперативної обстановки, оптимізацію видатків та забезпечення стійкості державного бюджету, що є ключовими чинниками для відновлення економічної стабільності країни. Звісно, параметри базового сценарію є дуже попередніми і потребують подальшого уточнення та корегування з урахуванням динаміки безпекової та соціально-економічної ситуації. Але вони дають певні орієнтири для оцінки ефективності бюджетної політики в середньостроковій перспективі. При цьому критично важливо забезпечити інклюзивність та партисипативність процесу стратегування – залучення широкого кола стейкхолдерів (урядовців, парламентарів, експертів, громадськості) до обговорення та ухвалення рішень.

Не менш важливими є комунікаційні зусилля влади щодо роз'яснення цілей та інструментів бюджетної стратегії, формування реалістичних очікувань у суспільстві. Громадяни мають розуміти, що попри колосальні виклики війни держава робить все можливе для забезпечення макрофінансової стабільності, ефективного використання обмежених ресурсів, закладення

підвалин справедливого та інклюзивного розвитку на повоєнному етапі. А влада, в свою чергу, повинна чути та враховувати суспільні настрої, підтримувати постійний діалог з платниками податків.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

На основі проведених вище досліджень можна зробити такі узагальнені висновки.

1) У першій частині статті було розглянуто основні теоретичні підходи до аналізу бюджетної політики в умовах військових конфліктів: кейнсіанський, неокласичний та інституціональний. Кожен з них пропонує свої концептуальні рамки, припущення та інструментарій, які мають як сильні, так і слабкі сторони в контексті воєнної ситуації. Кейнсіанська модель наголошує на активному використанні бюджету для стимулювання попиту, але стикається з проблемами невизначеності та інституційних обмежень. Неокласичний підхід, навпаки, виступає за фіскальну нейтральність, ігноруючи нагальні соціальні потреби. Інституціоналізм зосереджується на процедурних аспектах бюджетування, недооцінюючи його макроекономічні наслідки. Як показує порівняльний аналіз, жоден з цих підходів не є самодостатнім для країни, що перебуває у стані збройного протистояння.

2) Натомість перспективним виглядає їх творчий синтез з урахуванням специфіки конкретної ситуації. Його ключовими елементами мають стати: (а) антициклічне бюджетування, що згладжує коливання ділової активності, але з поправкою на високий рівень невизначеності та непередбачуваності розвитку подій. Це передбачає більш гнучкі фіскальні правила, часті коригування бюджетних планів, формування резервів на випадок форс-мажорів; (б) оптимізація структури видатків відповідно до пріоритетів воєнного часу. Головним імперативом стає забезпечення обороноздатності держави та підтримка критично важливих галузей економіки. Водночас необхідні виважені рішення щодо скорочення другорядних статей та підвищення ефективності використання коштів; (в) управління політичними та інституційними ризиками бюджетного процесу, посилення прозорості та підзвітності відповідних органів. В умовах війни зростає загроза прийняття популістських рішень, корупції, нецільового використання ресурсів. Протидія цим явищам вимагає узгоджених зусиль громадянського суспільства, міжнародних партнерів, незалежних контролюючих структур.

3) У сучасних умовах збройної агресії та загострення внутрішніх кризових процесів державна бюджетна політика виступає не лише як механізм розподілу фінансових ресурсів, а й як інструмент мобілізації національних сил і встановлення пріоритетів, що відповідають державній ідеології та ціннісним орієнтирам суспільства. Ідеологічний дискурс, що формується у передвоєнний та воєнний період, безпосередньо впливає на концентрацію державних ресурсів і централізацію бюджету. Наприклад, досвід нацистської Німеччини, де під впливом націонал-соціалістичної ідеології бюджетна система була радикально централізована з метою оперативної мобілізації ресурсів для військових потреб, демонструє, як ідеологічні імперативи можуть визначати не лише обсяг, а й структуру бюджетних витрат. Сучасний досвід Росії, де за керівництва Путіна у 2008, 2014 і 2022 роках спостерігається явна концентрація фінансових повноважень з одночасним збільшенням оборонних видатків, також свідчить про те, що державна ідеологія та політичні пріоритети стають визначальними факторами при прийнятті рішень щодо розподілу бюджетних ресурсів у воєнних умовах.

4) У випадку режиму Саддама Хусейна бюджетна політика була тісно пов'язана з авторитарним централізмом, що призводило до неефективного розподілу коштів, коли пріоритет надавався військовим та політичним потребам правлячої еліти. Подібну модель можна спостерігати і в сучасних країнах, де політичні пріоритети, зумовлені як зовнішніми викликами, так і внутрішніми політичними інтересами, накладають обмеження на економічну доцільність бюджетних рішень. У Ірані, де державна політика базується на релігійно-націоналістичних засадах, бюджетна система часто характеризується надмірною централізацією, що не дозволяє ефективно адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі. Таким чином, політичні та ідеологічні чинники стають ключовими у визначенні не лише обсягів державних витрат, а й структури бюджетних процесів.

5) Проведений аналіз засвідчує, що в умовах війни бюджетна політика стає ареною гострого протистояння між ідеологічними імперативами та принципами належного врядування. З одного боку, об'єктивна необхідність мобілізації ресурсів на оборону створює спокуси волюнтаризму, непрозорості, підпорядкування фіскальних рішень політичній доцільності. З

іншого боку, саме збереження базових демократичних засад бюджетного процесу – підзвітності, ефективності, економічності – є запорукою суспільної стійкості та довіри до влади в екстремальних умовах. Тому ключовим завданням для України є вибудовування моделі патріотично відповідальної та водночас інклюзивно демократичної фіскальної політики воєнного часу. Її стрижнем мають стати інституційні запобіжники проти корупції та зловживань, розвинені механізми парламентського і громадського контролю, культура ощадливого і прозорого використання кожної бюджетної гривні. Тільки так можна перетворити виклики війни на можливості для якісного оновлення системи публічних фінансів і закласти підвалини успішного повоєнного відновлення країни.

6) Класичні економічні теорії зберігають свою значущість для аналізу бюджетної політики в умовах війни, але потребують критичного переосмислення та доповнення з урахуванням сучасних реалій – невизначеності, гібридності загроз, зростання ролі ідеологічних чинників. Продуктивним методологічним підходом до синтезу економічного та ідеологічного вимірів є концептуальне проєктування адаптивного бюджетного механізму на засадах функціонального фінансування, автоматичної стабілізації, розширення горизонту планування, забезпечення транспарентності та підзвітності. Невід’ємною складовою розробки та налаштування параметрів такого механізму має стати сценарний аналіз – моделювання альтернативних траєкторій розвитку з урахуванням широкого спектру внутрішніх та зовнішніх факторів. Імплементация цільового сценарію розвитку бюджетної системи вимагає інклюзивного стратегування із залученням всього суспільства, а також ефективної комунікаційної політики влади для підтримання довіри та суспільної легітимності реформ. Попри невідворотність болючих кроків та непопулярних рішень, держава має неухильно керуватися принципами соціальної справедливості та недискримінації, забезпечуючи пріоритетність видатків на підтримку найбільш вразливих категорій в умовах війни – жінок, дітей, людей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб.

7) *Перспективи подальших досліджень.* Окрім сформульованих висновків, подальші дослідження у цьому напрямку можуть зосередитися на розробці емпіричних моделей, що кількісно оцінюють вплив ідеологічних чинників на бюджетний процес в умовах воєнного конфлікту. Необхідно провести порівняльний аналіз досвіду країн із схожими кризовими умовами, з метою визначення оптимальних механізмів інтеграції традиційних економічних моделей з елементами політичної економії та інституціонального аналізу. Таке дослідження сприятиме формуванню практичних рекомендацій для вдосконалення бюджетної політики, що має високий прикладний потенціал для повоєнного відновлення економічної стабільності.

ЛІТЕРАТУРА:

- 1) Гібадулін О., Латинін М., Косенко А., Фесак С. Аналіз заходів антикризового менеджменту у воєнний період як передумови сталого розвитку промисловості України. Актуальні проблеми державного управління. 2024. № 1 (64). С. 125-150. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2024-1-08>
- 2) Жаліло Я. А., Белінська Я. В., Онищенко С. В. та ін. Виклики і ризики розгортання кризових процесів в Україні та напрями економічної політики для їх мінімізації: наук. доп. / за ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2021. 349 с.
- 3) Карамішев Д., Суворов В. Ефективність багаторівневого врядування та спільна політика безпеки і оборони ЄС в умовах гібридних загроз. Актуальні проблеми державного управління. 2024. № 1 (64). С. 45-55. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2024-1-03>
- 4) Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні (листопад-грудень 2024 р.) / НІСД. Київ: НІСД, 2024. URL: <https://surl.li/kvryrv> (дата звернення: 25.02.2025).
- 5) Acemoglu D., Robinson J. A. Economic Origins of Dictatorship and Democracy / Revised Edition. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018. 432 p.
- 6) Alesina A., Barbiero O., Favero C. A., Giavazzi F., Paradisi M. The Political Economy of Fiscal Adjustments. Brookings Papers on Economic Activity. 2009. No. 2. P. 61-121.
- 7) Barany Z., Coutts A. Economic downturns, armed conflict, and fiscal policies. Journal of Development Economics. 2022. Vol. 156, 102810. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2022.102810>
- 8) Barro R. J. Are government bonds net wealth? Journal of Political Economy. 1974. Vol. 82, No. 6. P. 1095-1117.
- 9) Building Fiscal Resilience : Wall Street Week / Bloomberg. 2023. URL:

<https://www.bloomberg.com/news/videos/2023-08-04/building-fiscal-resilience-lkx87jvh> (Last accessed: 25.02.2025).

10) Boin A., Hart P., Stern E., Sundelius B. *The Politics of Crisis Management: Public Leadership Under Pressure*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 220 p.

11) Buchanan J. M., Tullock G. *The calculus of consent: Logical foundations of constitutional democracy*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962. 361 p.

12) Buchanan J. M., Wagner R. E. *Democracy in deficit: The political legacy of Lord Keynes*. New York: Academic Press, 1977. 195 p.

13) Couttenier A., Soubeyran A. *Econometric Modeling of the Impact of Armed Conflicts on Budgetary Parameters*. *Journal of Public Economics*. 2019. Vol. 170. P. 45–60.

14) Devries M., Van Rijckeghem C., Vermeulen B. *Fiscal Consolidation and Economic Growth: Evidence from OECD Countries*. *Journal of International Money and Finance*. 2018. Vol. 85. P. 100–117.

15) Dunayev I., Kuchma M., Byelova L., Jatkiewicz P. et al. *Wartime destruction: regional assessment of damage to Ukraine's infrastructure*. *International Journal of Environmental Studies*. 2024. № 81 (1). C. 8–17. DOI: <https://doi.org/10.1080/00207233.2024.2314862>

16) Eichengreen B. *Hall of Mirrors: The Great Depression, the Great Recession, and the Uses – and Misuses – of History*. Oxford: Oxford University Press, 2019. 520 p.

17) European Fiscal Board. *Annual Report 2024 / European Fiscal Board*. Brussels, 2025. 122 c. URL: <https://surl.li/cwbbvp> (Last accessed: 25.02.2025).

18) Hlushchenko O. V., Shvaiko M. L., Diachek V. V., Babaiev V. Y., Hromov S. O. *Digitising taxation: international opportunities and threat*. *Ahrosvit*. 2024. № 9. P. 64–70. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.9.64>

19) *Fiscal Policy Under Crisis: Lessons from Ukraine / International Monetary Fund*. IMF Policy Paper. 2022. No. 22/1. 40 p.

20) Jewell A. et al. *Fair taxation in the Middle East and North Africa*. IMF Staff Discussion Notes. 2015. Vol. 2015, No. 16. 33 p.

21) Keynes J. M. *The general theory of employment, interest and money*. London: Palgrave Macmillan, 2018 [1936]. 404 p.

22) North D. C. *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 159 p.

23) Olson M. *The economics of the wartime shortage: A history of British food supplies in the Napoleonic War and in World Wars I and II*. Durham; London: Duke University Press, 1963. 273 p.

24) Peacock A. T., Wiseman J. *The growth of public expenditure in the United Kingdom*. Princeton: Princeton University Press, 1961. 213 p.

25) Reinhart C. M., Rogoff K. S. *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton: Princeton University Press, 2009. 496 p.

26) Sandler T., Hartley K. *The economics of defense*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 404 p.

27) Seater J. J. *Ricardian equivalence*. *Journal of Economic Literature*. 1993. Vol. 31, No. 1. P. 142–190.

28) Tassinari F. *The political economy of military Keynesianism: Rearing America to contain China*. *New Political Economy*. 2022. Vol. 27, No. 5. P. 741–756.

29) Taylor F. *The downfall of money: Germany's hyperinflation and the destruction of the middle class*. London: Bloomsbury, 2013. 416 p.

30) Thaler R. H. *Misbehaving: The making of behavioral economics*. New York: Norton, 2015. 415 p.

31) Tilly C. *Coercion, capital, and European states, AD 990–1992*. Oxford: Blackwell, 1992. 269 p.

32) Tooze A. *The wages of destruction: The making and breaking of the Nazi economy*. New York: Penguin, 2008. 848 p.

33) Von Hagen J., Harden I. J. *Budget processes and commitment to fiscal discipline*. *European Economic Review*. 1995. Vol. 39, No. 3–4. P. 771–779.

34) Wong C. *The political economy of peace processes*. *The Palgrave Encyclopedia of Peace and Conflict Studies / eds. O. P. Richmond, G. Visoka*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-11795-5_134-1

35) Zakaria F. *The Post-American World*. New York: W. Norton & Company, 2018. 336 p.

REFERENCES:

1. Gibadullin, O., Latinin, M., Kosyenko, A., & Fesak, S. (2024). Analysis of anti-crisis management measures in wartime as a prerequisite for the sustainable development of Ukraine's industry. *Current Issues of Public Administration*, 1(64), 125–150. <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2024-1-08> [original in Ukrainian]
2. Zhalilo, Y. A., Belinska, Y. V., Onyshchenko, S. V., et al. (2021). Challenges and risks of the unfolding of crisis processes in Ukraine and directions of economic policy for their minimization: A scientific report (Ed. Y. A. Zhalilo). Kyiv, Ukraine: NISD. [original in Ukrainian]
3. Karamyshev, D., & Suvorov, V. (2024). Effectiveness of multi-level governance and common security and defense policy of the EU under conditions of hybrid threats. *Current Issues of Public Administration*, 1(64), 45–55. <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2024-1-03> [original in Ukrainian]
4. NISD. (2024). Review of the instruments for supporting financial stability under wartime conditions in Ukraine (November–December 2024). Kyiv, Ukraine: NISD. Retrieved from <https://surl.li/kvryrv> (Accessed: 25 February 2025) [original in Ukrainian]
5. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2018). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy* (Revised ed.). Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Alesina, A., Barbiero, O., Favero, C. A., Giavazzi, F., & Paradisi, M. (2009). The political economy of fiscal adjustments. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2009(2), 61–121.
7. Barany, Z., & Coutts, A. (2022). Economic downturns, armed conflict, and fiscal policies. *Journal of Development Economics*, 156, 102810. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2022.102810>
8. Barro, R. J. (1974). Are government bonds net wealth? *Journal of Political Economy*, 82(6), 1095–1117.
9. Bloomberg. (2023). Building fiscal resilience: Wall Street Week. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/videos/2023-08-04/building-fiscal-resilience-lkx87jvh> (Last accessed: 25 February 2025).
10. Boin, A., Hart, P., Stern, E., & Sundelius, B. (2017). *The Politics of Crisis Management: Public Leadership Under Pressure*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
11. Buchanan, J. M., & Tullock, G. (1962). *The calculus of consent: Logical foundations of constitutional democracy*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
12. Buchanan, J. M., & Wagner, R. E. (1977). *Democracy in deficit: The political legacy of Lord Keynes*. New York, NY: Academic Press.
13. Couttenier, A., & Soubeyran, A. (2019). Econometric modeling of the impact of armed conflicts on budgetary parameters. *Journal of Public Economics*, 170, 45–60.
14. Devries, M., Van Rijckeghem, C., & Vermeulen, B. (2018). Fiscal consolidation and economic growth: Evidence from OECD countries. *Journal of International Money and Finance*, 85, 100–117.
15. Dunayev, I., Kuchma, M., Byelova, L., Jatkiewicz, P., et al. (2024). Wartime destruction: Regional assessment of damage to Ukraine's infrastructure. *International Journal of Environmental Studies*, 81(1), 8–17. <https://doi.org/10.1080/00207233.2024.2314862> [original in Ukrainian]
16. Eichengreen, B. (2019). *Hall of Mirrors: The Great Depression, the Great Recession, and the Uses—and Misuses—of History*. Oxford, UK: Oxford University Press.
17. European Fiscal Board. (2025). *Annual Report 2024*. Brussels, Belgium: European Fiscal Board. Retrieved from <https://surl.li/cwbbvp> (Last accessed: 25 February 2025).
18. Hlushchenko, O. V., Shvaiko, M. L., Diachek, V. V., Babaiev, V. Y., & Hromov, S. O. (2024). Digitising taxation: International opportunities and threats. *Ahrosvit*, 9, 64–70. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.9.64> [original in Ukrainian]
19. International Monetary Fund. (2022). Fiscal policy under crisis: Lessons from Ukraine. *IMF Policy Paper*, 22(1), 1–40.
20. Jewell, A., et al. (2015). Fair taxation in the Middle East and North Africa. *IMF Staff Discussion Notes*, 2015(16), 1–33.
21. Keynes, J. M. (2018). *The general theory of employment, interest and money* (Reprint ed.; Original work published 1936). London, UK: Palgrave Macmillan.
22. North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
23. Olson, M. (1963). *The economics of the wartime shortage: A history of British food supplies in the Napoleonic War and in World Wars I and II*. Durham, NC; London, UK: Duke University Press.
24. Peacock, A. T., & Wiseman, J. (1961). *The growth of public expenditure in the United Kingdom*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
25. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). *This time is different: Eight centuries of financial folly*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
26. Sandler, T., & Hartley, K. (1995). *The economics of defense*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
27. Seater, J. J. (1993). Ricardian equivalence. *Journal of Economic Literature*, 31(1), 142–190.
28. Tassinari, F. (2022). The political economy of military Keynesianism: Rearming America to contain China. *New Political Economy*, 27(5), 741–756.
29. Taylor, F. (2013). *The downfall of money: Germany's hyperinflation and the destruction of the middle class*. London, UK: Bloomsbury.
30. Thaler, R. H. (2015). *Misbehaving: The making of behavioral economics*. New York, NY: Norton.
31. Tilly, C. (1992). *Coercion, capital, and European states, AD 990–1992*. Oxford, UK: Blackwell.
32. Tooze, A. (2008). *The wages of destruction: The making and breaking of the Nazi economy*. New York, NY: Penguin.
33. Von Hagen, J., & Harden, I. J. (1995). Budget processes and commitment to fiscal discipline. *European Economic Review*, 39(3–4), 771–779.
34. Wong, C. (2020). The political economy of peace processes. In O. P. Richmond & G. Visoka (Eds.), *The Palgrave Encyclopedia of Peace and Conflict Studies* (pp. 134–145). Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-11795-5_134-1
35. Zakaria, F. (2018). *The post-American world*. New York, NY: W. Norton & Company.

THEORETICAL AND IDEOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE ADAPTATION AND
FUNCTIONING OF THE BUDGETARY SYSTEM UNDER CONDITIONS OF ARMED CONFLICTS

SOLOVIOV Denys
V.N. Karazin Kharkiv National University

This article examines the integration of traditional economic models of budgeting – namely, the Keynesian, neoclassical, and institutional approaches – with a contemporary analysis of ideological discourse amid armed conflicts. The central idea of the work is to determine the feasibility of adapting classic budgetary policy frameworks by incorporating state ideology, national values, and political priorities that assume heightened importance during crisis situations. The study employs a comprehensive interdisciplinary approach that combines insights from economic theory, political economy, institutional analysis, and crisis management. The author demonstrates that the Keynesian model, which emphasizes active fiscal policy to stimulate aggregate demand, encounters significant challenges due to uncertainty and rapid external shocks that complicate its application during wartime. In contrast, the neoclassical approach, which relies on market self-regulation and resource optimization, loses its relevance when market mechanisms are disrupted by extraordinary state needs. Meanwhile, the institutional approach, focusing on formal regulatory mechanisms, often overlooks the impact of informal norms and ideological factors that determine resource mobilization and political legitimacy in crisis conditions. A review of historical examples – from the budgetary policies of Nazi Germany to contemporary fiscal transformations in Russia and Iran – illustrates that state ideology and political priorities become the key drivers of budgetary decisions under conflict. The article underscores the necessity of synthesizing classical economic theories with methods of political economy analysis, the theory of public choice, and scenario analysis to develop an adaptive budgetary mechanism capable of flexibly responding to external shocks while ensuring efficient resource allocation. The proposed approach will enable the formulation of practical recommendations for the post-crisis restoration of Ukraine's budgetary system, taking into account the imperatives of national security, social justice, and transparent public governance. The research has significant applied potential for constructing a resilient economic mechanism in times of armed conflict and for the subsequent post-war recovery.

Keywords: budgetary policy, budgetary system, fiscal adaptation, public finances, military economy, Keynesian model, neoclassical model, institutional approach, crisis management